

FARŞANIN KISKACINDA GÜNEY AZERBAJYCAN TÜRKÇESİ

Süer EKER

Özet

Türki, Türki-yi Azerî vb. adlarla da bilinen Güney Azerbaycan Türkçesi (GAT), Türk dili ailesinin Oğuz grubunun yazılı ve resmî dil olmayan bir üyesidir. İran'ın toplam nüfusunun % 24'ü GAT'yi ana dili olarak konuşmaktadır. Ancak GAT, Farşanın yoğun baskısı altındadır. Azerbaycan'da ve bütün ülkede yaklaşık seksen yıldır Farşlaştırma politikası yürütülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Güney Azerbaycan Türkçesinin toplumsal-siyasal ve toplum-dilbilimsel durumunu kısaca analiz etmektir. Son bölümde GAT'nin yeni görünümleri hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar kelimeler: Azerî, Azerî Türkçesi, Güney Azerbaycan Türkçesi, İran Türk dilleri.

In the Pincer of Persian Language South Azerbaijanian Turkish

Abstract

Southern Azerbaijan Turkish (SAT), also known as Türki, Türki-yi Azeri etc., is a non-written and unofficial member of the Oguz group of the Turkic language family. In Iran, 24 % of the total population speaks SAT as native language but SAT is under the heavy press of Persian language. Persianization policy has been pursuing by official in Azerbaijan and whole country for about eighty years.

Main aim in this paper is to analyze briefly the socio-political and socio-linguistic situation of Southern Azerbaijan Turkish. In the last section aspects of SAT will be introduced.

Key words: Azeri, Azeri Turkish, Southern Azerbaijan Turkish, Turkic languages of Iran.

1. Giriş

Antik Pers, Sâsânî ve Sâmânî uygarlıklarının mirasçısı, bin yıldır Türk topluluklarının en yoğun yerleşim alanlarından biri, coğrafi ve kültürel bakımdan Anadolu ve Rumeli Türklüğü ile Orta Asya Türklüğü arasında köprü olan İran, Selçuklulardan, Rıza Şah'ın iktidara el koyduğu 1922 yılına değin, Türk hanedanları tarafından yönetilmiştir. Bu hanedanların etnik bakımından Türk, ana dillerinin Türkçe olması, devletin ve baskın kültürün İranize niteliğini değiştirmemiştir.

Başlangıcı Bugut Yazıtı¹ ile belgelenen, Selçuklu döneminde gelişen 'Türk-İran ortakyaşamı' (İng. symbiosis) iki halk arasındaki kültürel, etnolengüistik hatta genetik yakınlıklar meydana getirmiştir. Ancak, Osmanlıların Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Kafkaslar ve Irak'ı hâkimiyet altına almalarının ardından, İran şahlığı ile siyasî ve dinî rekabetin yarattığı gerilim, bölgenin bugünkü siyasî yapısını da belirleyecek biçimde çatışma ortamına dönüşmüş ve bu süreç *Kasr-ı Şirin* anlaşmasına değin (1639) fiilen devam etmiştir. Firdevsî'nin *Şehnamesi* ile belgelendiği üzere, antik dönemlere uzanan İran-Turan rekabeti, dört yüzyıldır sıcak çatışma yaşanmaksızın, bugün de devam etmektedir.

'Vahid' Azerbaycan'ın Bölünmesi

İran, Osmanlı'nın 1877-1878 Türk-Rus Savaşı (1293 Harbi) ile yaşayacağı trajediyi 1828 yılında Türkmençay Antlaşması ile yaşamış ve Aras nehrinin kuzeyindeki topraklarını Rusya'ya terk etmek zorunda kalmıştır. Rus işgaliyle, *Kuzey* ve *Güney* olarak ikiye bölünen Azerbaycan'ın tarihinde, bugüne uzanan yeni bir dönem başlamıştır.

Kuzey ve Güney Azerbaycan arasındaki ilişkiler yirminci yüzyılın ilk çeyreğinin sonuna, Rusya'da Bolşevik, İran'da Pehlevî rejimlerinin tesis edilmesine değin kısmen sürse de, bu dönemlerden itibaren Stalin'in yayılmacı, Pehlevîlerin asimilasyoncu siyasetleri ve Soğuk Savaş süreci, iki Azerbaycan arasındaki sınırlı ilişkileri fiilen kesmiş, toplumsal ve kültürel ayrımları belirginleştirmeye başlamıştır.

Rusya ve Türkiye ile komşu olan Güney Azerbaycan'ın, İran'ın modernleşme tarihinde önemli bir yeri vardır. Batıdan ve kuzeyden gelen değişim dalgalarının İran'ın bütününe aktarılmasında, Azerbaycan aracı bir rol oynamıştır. Osmanlıların 19. yüzyılda resmen başlayan yenileşme, batı dünyası ile siyasal, kültürel ilişki kurma süreci, II. Meşrutiyet, Cumhuriyetin ilk dönemlerindeki dil devrimi gibi sosyo-politik ve kültürel reform hareketleri,

¹ Birinci Göktürk Kağanlığı dönemine ait ilk yazılı belge sayılan ve tipik Göktürk mezar kitabeleri özelliklerini taşıyan Bugut Yazıtı'nın (581) toplam 29 satırdan ibaret üç yüzü bir Doğu İran dili olan Soğdca yazılmıştır (bk. Klyaştorıny, Livşic 1992).

İran için hazır modeller teşkil etmiştir. Azerbaycan'ın bir parçasının Rus nüfuz alanına girmesi de, İran'ı modernleşme sürecinde kuzeyden gelen etkiye kısmen açık hâle getirmiştir.

Azerbaycan Türkleri ve Pan-İranizm

Azerî aydınlar tarihin her döneminde İran yönetimlerinde önemli roller üstlenmiş, ancak bu roller onları, genellikle, Fars kültürünü esas alan sisteme yakın olmaya zorlamıştır. Bugün için, dinî, siyasî hatta askerî bürokraside, en üst derecedeki imamet makamı da dâhil olmak üzere, çok sayıda Azerî kökeninin bulunması vb. 'supap'lar nedeniyle, Azerî Türklerinin yoğun bir tehdit algılaması ve bugün için İran'dan güçlü bir ayrılma talebi yoktur. Ancak bu iç içelik, Azerî ve Fars toplumlarının bütünüyle kaynaştığının bir kanıtı değildir (bk. Aghajanian 1983: 211–224). 'Tork-e xar' gibi pejoratif mizah anlayışıyla simgelenen, Farsların Aryan ırkı, İran'ın Aryan ülkesi olduğunu, Pars (*Fars* değil) dilinin, üstünlüğünü ileri süren örtülü veya açık söylemler de bir İran gerçeğidir. Doerfer, Türklere, Türk diline ve kültürüne yönelik olumsuz yaklaşımlara, İran'ın bin yıl Türk egemenliği altında kalmasının yarattığı 'muayyen bir kin duygusu'nun neden olduğu görüşündedir (1969: 1). 'Pars' kültürünü dejenere eden (!) başta Azerî Türkleri olmak üzere azınlıklardan kurtulmayı, İran platosunda küçük, ancak yalnızca etnik Pars ögesine dayalı bir devlet kurmayı veya tam tersine Tacikler, Beluçlar, Afganlılar vd. İran dilli Aryan halklarıyla büyük İran yaratmayı amaçlayan romantik Pan-İrancı talepler de gündemdedir.

Gerçekte, *İran* adı da 'General Rıza' yani Rıza Şah'ın toplum mühendisliğinin bir ürünüdür. 1935'e kadar İran adlı bir ülke olmamıştır. İkinci Dünya Savaşı öncesinde, Alman telkini ile *Persia* yerine ihdas edilen *İran* (ve *İranlı*) adı, bir yandan etnik mozaikler için üst kimlik, bir yandan da Aryan köklerine bir göndermedir (bk. Yarshater 1992). *Ari*, *Aryan* terimleri ile ilintili olan *İran* adı, *Pars/Fars* etnik ve *Persia* yer adlarını da içine alan başlangıçtaki Pan-İranist tezine karşın, sonraki dönemlerde anlam ve içerik bakımından gösterdiğinin tam tersini ifade edecek şekilde farklı etnik grupları şemsiyesi altına alan bir çatı kavram olmuş; böylelikle Türk, Arap, Fars; Yahudî, Hristiyan vb. etnik kökenlere ve farklı inançlara mensup vatandaşların tamamı *İranlı* hâline gelmiştir.

Bugünkü Sosyo-politik Durum

Mevcut rejimin, antik İran kültürünü görmezden geldiğini, İslam sonrasına vurgu yaparak İran kültürünü Araplaştırdığını veya tam aksine, örtülü

biçimde İran halklarını Farslaştırmaya, farklı dil ve kültürleri ortadan kaldırmaya çalıştığını iddia eden görüşler bir aradadır.

Özellikle 1990'lerden itibaren Doğu Bloku'nun çözülmesiyle başlayan süreçte, Azerbaycan Türklerinin siyasal yönetime kendi dil, kültür ve kimlikleri ile katılımına, örtülü Farslaştırma politikalarının engellenmesine yönelik talepler ve bu yolda bazı siyasî gelişmeler kamuoyunun gündemine gelmiştir; ancak, mevcut konjonktürde dış ve iç dinamiklerin, Güney Azerbaycan Türklerinin siyasal ve kültürel taleplerini hangi yönde ve ne ölçüde etkileyeceğini kestirmek mümkün görünmemektedir.

2. Dilbilimsel Coğrafya ve Azerî Türkçesi

Oğuz Dilleri

Türkiye Türkçesi, Gagavuz, Azerî ve Türkmen yazı dilleriyle diğer sözlü değişkelerden meydana gelen Oğuz grubu Türk dilleri, ana çizgileri ile *Batı Oğuzca* ve *Doğu Oğuzca* olmak üzere ikiye ayrılabilir:

B(atı) Oğuzca		D(oğu) Oğuzca	
B ^B Oğuzca	B ^D Oğuzca	D ^B Oğuzca	D ^D Oğuzca

Türkiye Türkçesi (B^B), Gagavuzca (B^B) ve Azerîce (B^D), *Batı Oğuzca*; Türkmençe (D^D) ise *Doğu Oğuzca* meydana getirir. Kuzeydoğu İran'da aynı adla anılan vilâyette, Meşhed şehrinin kuzeybatısında konuşulan *Horasanî*² (D^D) ve Özbekistan'ın Harezmi bölgesinde konuşulan *Harezmi Türkçesi* (D^D) (Özbeklere göre, Özbekçenin Harezmi-Oğuz değişkesi) de Doğu Oğuzcanın üyeleridir (konuyla ilgili olarak bk. Doerfer 1969: 10).

İran Nüfusu İçinde Türklerin Yeri

Türkçe değişkeler; Azerî, Fars, Türkmen, Kürt, Beluç, Arap vb. etnik gruplardan oluşan çok dilli, çok uluslu geniş İran coğrafyasının kuzeyinden güneyine, batısından doğusuna irili ufaklı adacıklar hâlinde yayılmıştır. İran'ın otuz bir bölgesinin hemen hemen tamamında Türkçenin bir değişkesi konuşulur.

² Doerfer, Horasanînin, Türkmençenin bir değişkesi olmadığını, Azerîce ile Türkmençe arasında bir köprü teşkil ettiğini hatta Eski Anadolu Türkçesi ile kaleme alınan 'karışık dilli' kimi eserlerin, aslında, bölgeden Anadolu'ya göç eden Horasan Türklerinin kaleminden çıktığını ileri sürülmüştür (Horasan dil ve kültürü ile ilgili olarak bk. Gerhard Doerfer, Wolfram Hesse, *Türkische Folklore-Texte aus Chorasán*, Turcologica 38, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1998; Sultan Tulu, *Chorasán-türkische Materialien aus Kalat bei Esfāyān*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1989; Doerfer 2006: 274-275 vd.).

CIA'nın 2007 yılı verilerine göre 65.397.521 olan İran nüfusunun % 51'i Fars, % 24'ü Azerî, % 2'si Türkmen'dir. Farsça değişkeleri konuşanların oranı % 58, Farsçadan sonra ikinci sırayı alan Türkçe değişkeleri konuşanların oranı ise % 26'dır (bk. CIA-The World Factbook). Azerîler, Türkiye Türkleri ve Özbeklerle birlikte nüfusça, Türk dünyasının en kalabalık topluluklarındandır. Azerî Türkçesi konuşurlarının sayısının otuz beş milyona yaklaştığı ve nüfuslarının Farslardan fazla olduğu da ileri sürülmektedir (bk. Rehimlioğlu 2001: 341). Azerbaycan'ın % 90'ının Azerîcenin çeşitli değişkelerini konuştuğu tahmin edilmektedir. Yakın zamanlarda İran'daki etnik grupları ve dilleri ortaya koyan bir nüfus sayımı yapılmadığından, gerçek sayıyı ve durumu tespit edecek veri tabanı yoktur.

Güney Azerbaycan Türklerinin Yaşadığı Coğrafya

Azerî Türkçesi konuşurları, esas olarak merkez Tebriz olmak üzere, İran'ın kuzeybatısında, Doğu ve Batı Azerbaycan ile Azerbaycan'ı kuşatan Erdebil, Zencan, Gilan, Kürdistan'ın bir bölümünde yaşamaktadır. Başkent Tahran'daki Azerî Türkçesi konuşurlarının nüfusu Tebriz'in nüfusundan fazladır. Azerî Türkçesini, Azerbaycan'da yaşayan Kürtler ve Farslar da kullanmaktadırlar.

GAT değişkelerin konuşulduğu asıl coğrafya, Hemedan şehrinin kuzeyinden, kuzeybatıya doğru Urumiye ve Hoy üzerinden Türkiye'nin Nahcivan sınırına değin uzanır. Güneydoğu Anadolu'daki yerel diller, Anadolu ve Güney Azerbaycan arasındaki *dialect continuum*'u izole eden bir blok oluşturur.

Güney Azerbaycan Türkçesinin Sınıflandırılması

Azerîce Türk dilleri ailesinin, etnik adlandırma ile *Oğuz*, coğrafi adlandırma ile *Güneybatı* (Batı), dil bilimsel sınıflandırmaya göre *dağlı* grubunda yer alır. Schönig, Azerî Türkçesinin, ana çizgileri ile Azerbaycan Cumhuriyeti'nde konuşulan *Kuzey Azerî Türkçesi*, İran'ın kuzeybatısında konuşulan *Güney Azerî Türkçesi* ve *Doğu Anadolu değişkelerinden* meydana geldiği görüşündedir (1998: 260).

Azerî Türkçesi, İran Türk dilleri içinde en tanınan ve üzerinde en çok bilimsel çalışma yapılan değişkedir. İran'da konuşulan 'Türkçeler' ile ilgili en kapsamlı araştırmaları yapan Doerfer'in tespitlerinden hareketle, bu ülkedeki belli başlı değişkeler arasında *Azerbaycan Türkçesi* (Azerî), *Aynallu*, *Kaşgay*, *Türkmençe*, *Salçuk*, *Horasanî*, *Halaççanın* adları sıralanabilir. *Aynallu*, Şiraz şehrinin güneydoğusunda, *Kaşgay* ise Fars eyaletinde konuşulur. Bilim dünyasında yeterince tanınmayan irili ufaklı başka değişkeler de bulunmaktadır.

İran, Doerfer'in ifadesiyle, dil bilimsel bakımdan dünyanın en son keşfedilen bölgelerindedir (Doerfer 2006: 273).

Şiraliyef'in coğrafi ölçütlere dayalı sınıflandırmasında *güney* (cenub) grubu içinde *Naxçıvan*, *Ordubad* ve *Yerevan* değişkeleriyle (şive) birlikte *Tebriz* değişkesi de yer alır. Şiraliyef'i ve *Bol'shaya Sovetskaya Entsiklopediya*'yı esas alan *Fundamenta*'ya göre ise *Tebriz* ve *Urumiye* değişkeleri, Azerîcenin sekiz büyük değişkesinden biri olan *Kuzey İran* değişkelerini oluşturur (Caferoğlu und Doerfer 1959: 281).

Yirminci yüzyılın başlarından itibaren, K. Foy, H. Ritter, H. S. Szapsal ve G. Doerfer'in önemli çalışmalarına rağmen, Azerîce değişkelerin sınıflandırılması hâlen çözümlenememiş sorunlardandır; ancak, *Tebrizî*, fiilen ölçünlü değişke olarak kabul edilir (Doerfer 2006: 272).³

3. Dilbilimsel Tarih ve Toplumdilbilime İlişkin Notlar

On birinci yüzyıldan itibaren İran üzerinden Anadolu'ya akan Oğuzlar ile İran ve Azerbaycan'da kalan Oğuzların aynı dilbilimsel özellikleri paylaştığı kuşkusuzdur. Anadolu ve İran Azerbaycan'ı arasındaki temas Selçuklular,

³ GAT, tipik bir Oğuz-Azerî değişkesi olarak bu grubun genel özelliklerini sergiler. Kent içinde ve dışında alt değişkelerden meydana gelen *Tebriz* değişkesine özgü kimi fonetik ve morfolojik ayırt edici özellikler şu şekildedir:

Artlık-önlük uyumunun zayıflaması: *bil-max* 'bilmek' (krş. KAT *bil-mek* ay.), *geleceğam* (krş. KAT *geleceyem*) 'geleceğim'; *altı-ni* 'altıyı', *kurşun-i* 'kurşunu' vb.

Dudak uyumunun zayıf olması: *oglu* ~ *oglu* 'oğlu', *gördi* ~ *gördü*, *yayun* 'yazın', *bahçaların* 'bahçelerin' vb.

İkinci kişide n > w gelişimi: Kerkük Türkçesinde olduğu gibi, iki ünlü arasında kalan ikinci kişi ve iyelik eklerinin ünsüzü, w'ye gelişir: **başuğa* > *başuwa* 'başına', *atağa* > *atawa* 'atana' vb.

Söz başında k- yerine g- bulunması: KAT'de *keç-*, *keç* sözlerinde korunan *k-*, Tebriz değişkesinde ötümlüleşir: *geç-* 'geçmek', *geç* 'geç'.

Çok heceli eklerin büzülməsi: *geldiñiz* > *geldü:z* 'geldiniz', *diliñize* > *dilü:ze* 'dilinize' vb.

Şimdiki zamanın -(I)rI ile kurulması: Yine Kerkük Türkçesindeki olduğu gibi, üçüncü tekil kişi çekimi *geliri* 'geliyor', *gediri* 'gidiyor' vb. şeklindedir (GAT ayrıntılı dil incelemesi için bk. Ergin, Muharrem, *Azerî Türkçesi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1981).

Farsçanın bütün gramatikal düzeylerde etkisinin yoğun olması: “*esr-i gozeştede* 'geçen yüzyılda', *herçend* 'her ne kadar', *ğeyr ez* '...den başka', *xodâ-ye men* 'Aman Allahım!', *xoda ne kerde* 'Allah göstermesin!', *xodâ hâfêz* 'hoşça kalın', *çap ol-* 'basılmak, yayımlanmak', *Şurevî* 'Sovyetler', *hemîn* 'bu', *ferhengî* 'kültürel'” vb. Farsça hazır söz kalıpları yoğun biçimde kullanılır. Bunda, Türkçe konuşanların iki dilli olmasının etkisi büyüktür.

Anadolu beylikleri ve Osmanlılar döneminden günümüze değin aralıksız sürmesine karşılık, Batı Oğuzca değişmeler 15.-16. yüzyıllardan itibaren ikiye ayrılmıştır. Azerî Türkçesi, Dede Korkut, Fuzuli vb. Azerî karakteristiği taşıyan ilk yazılı kaynaklardan bu yana İran, Azerbaycan, Irak ve Doğu Anadolu'da zayıf bir yazılı dil, ancak güçlü bir sözlü dil olmuştur.

Anadolu ve Azerî Türkçesinin Birbirinden Ayrılması

Batı Oğuzcanın ayrı yazı dilleri hâlinde gelişmesinde, Osmanlı-Safevî siyasî, dinî ve askerî rekabetinin sonucunda ayrı coğrafyalarda kalan sözlü değişmeler, çatı görevi görecekt ortak bir yazı dilinde gelişme imkânı bulamamış, B^B ve B^D Oğuz dilleri şeklinde dallanarak nispeten farklı dilbilimsel gelişmeler ortaya çıkmaya başlamıştır. Örneğin, Anadolu Oğuzcasında sıfat-fiiller ve zarf-fiillerin kullanımı yoğunlaşırken, İran edebiyatından yapılan çevirilerle Azerî Türkçesinde Farsça tipi bağlaçlı cümleler daha ön plana çıkmaya başlamıştır (bk. Johanson 2006: 22, 30). Azerî Türkçesinin 15.-16. yüzyıllarda İran'da edebiyat dili olarak kullanılması, bu değişkeyi bölgede bir ölçüde prestij dili hâline getirmiş, böylelikle, Anadolu Oğuzcası ile İran Oğuzcası dilbilimsel olarak da birbirinden ayrılmaya başlamıştır.

Türkiye Türkçesinin, Eski Anadolu Türkçesi ile başlayan müstakil yazı dili geleneği, modern Türkiye Türkçesi ile sürerken, Azerî Türkçesi, özellikle son iki yüzyıldaki siyasal gelişmeler nedeniyle, istikrarlı bir gelişme sürecine kavuşmadan üç ayrı siyasî coğrafyaya dağılmış, kudretli bir yazı dili geleneği oluşturamamıştır. İran coğrafyasında kalan Azerî Türkçesi konuşurları ise, aynı inanç dünyasını paylaştıkları Fars dil ve kültürünün kıskaçından kurtulma imkânı bulamamışlardır.

GAT; konuşurlarının yirminci yüzyılın ilk çeyreğine değin ülkenin yönetimini ellerinde buldurmalarına, kimi Fars çevrelerinin Safevî ve Kaçar hanedanlarının iktidarını Farsça açısından bir duraklama dönemi olarak değerlendirmelerine karşın, hiçbir zaman İran'da resmî dil olmamıştır.

Azerî ve Türk Etnonimleri

Azerî etnonimi geniş anlamıyla Güney ve Kuzey Azerbaycan, İran, Irak, Doğu Anadolu ve Gürcistan'da yaşayan Oğuz topluluklarını ifade eder. İran'da, pratik bir yaklaşımla, Kazaklar ve Türkmenler dışında kalan Türk topluluklarının tümü *Azerî*, bu toplulukların dilleri de *Azerîce* olarak adlandırılmıştır.⁴ Azerî Türkleri, Türkiye Türkçesini *İstanbul Türkçesi*, *Türkiye*

⁴ Bugün etnik ad olarak kullanılan Azerî (< Far. *Âzerî* < Pehlevî) ve ondan türeyen *Azerbaycan* (< Far. *Âzarbâygân* < Pehlevî) toponimi İranca kökenlidir (krş. KAT *Odlar Yurdu* 'Ateş Ülkesi'). Tarihî Pehlevî dilinden Klasik Farsça aracılığıyla Modern Farsçaya arkaik imlasıyla aktarılan *Âzer*, 'ateş' karşılığındadır. Sözcük,

Türkçesi (Far. *Torkî-ye Estantbulî, Torkî-ye Torkiyye*) kendi değişmelerini *Türkî, Türkî dili, Türkçe, Türkî-yi Azerî/Azerî Türkçesi* (Far. *Torkî, zebân-e Torkî, Torkî-ye Azerî*) etnik kimliklerini ise *Türk* (Far. *Tork*) olarak adlandırır. *Türk* etnonimi Kuzey Azerbaycan'ın aksine, güneyde sıklıkla kullanılır.⁵

Azerî Türklerinin etnik ve dilbilimsel kökenlerinin Turanî değil, İranî olduğuna, sonradan Türkleştirildiklerine ilişkin Pan-İrancı yorumlara ve bu tezi kanıtlamaya yönelik tarih yazma çabalarına karşın, bugün milyonlarca Azerînin ana dili, Türkçedir. Aryan kökenli olduğu ileri sürülen Azerîlerin beş yüzyılda nüfusları ancak kendileri kadar, belki kendilerinden daha az olan Türklerin dilinin konuşuru hâline gelmeleri, dilbilimsel bakımdan kabul edilemez. Böyle geniş çaplı bir 'dil bırakma' eylemi için siyasî, sosyal ve kültürel uygun paradigmlar gelişmemiştir. İran'a akan Oğuzlar bin yıldır Oğuz, Farslar da Fars olarak bölgede varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bununla birlikte, Güney Azerbaycan Türkleri; ortak tarihsel geçmiş, Şia geleneğinden beslenen ortak inanç dünyası, coğrafi ve siyasî birliktelik, Farsçanın yüzyıllarca bölgede Fars, Türk, Beluç, Kürt, Arap vd. halkların *lingua francası* oluşu vb. nedenlerle Fars kültürünün etki alanı içindedir.

Sosyo-politik Durum, Dil Planlamaları ve Anayasa

Bilindiği gibi, ülkelerin bölge ve azınlık dillerini arka plana atan resmî ve ölçünlü dilin hâkimiyetini tesis eden, siyasî sınırlar içinde arka planda kalan dillerin kullanım koşullarını düzenleyen açık ya da gizli dil politikaları ve buna dayalı dil planlamaları vardır. Bu politikalar; *tek dillilik* (Fransa, Türkiye), *eşit çok dillilik* (Belçika) ve *ulusal/bölgesel* (Hindistan) dil dizgeleri olmak üzere üçe ayrılabilir (bk. Eker 2007: 130). Bugün siyasal bakımdan teokratik bir ülke olan İran'da, dil planlamaları ve bunların icrası tek dillilik esası çerçevesinde sürdürülmektedir.

Azerî Türkçesi, bugün yaklaşık 40-50 milyon kişi tarafından konuşulmasına karşın, yalnızca Azerbaycan Cumhuriyeti'nin resmî yazı dilidir. Kuzey Azerbaycan Türkçesi, Sovyetler Birliği döneminde iyice işlenmiş, bilimsel yönden araştırılmıştır. Dil ve yazım ile ilgili hususlar geniş ölçüde yerine oturmuş ve her alanda geniş bir literatür oluşturulmuş ve bağımsızlığın ardından sorunsuz biçimde Latin tabanlı yeni alfabeye geçilmiştir.

'Güneş yılının dokuzuncu ayı', 'Güneş ayının dokuzuncu günü' vb. anlamlarla ve kadın adı olarak kullanılmaktadır (bk. Mo'in 1331: 37). Tarihî nedenler dolayısıyla *Azerî* etnime ve dil adını benimsemeyen, bunların yerine *Türk, Türkçe* adının kullanılması gerektiğine ilişkin görüşler de bulunmaktadır.

⁵ Azerî kökenli İranlı bilimadamları ve sanatçılar; kısa özgeçmişlerinin 'bildikleri diller' bölümlerinde ana dilleri Azerî Türkçesini, genellikle İngilizce *Turkish, Azerbaijan Turkish Language* terimleri ile ifade etmektedirler.

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanması, kuzey ve güney arasındaki ilişkileri yeniden şekillendirmeye başlamıştır. Stalin döneminde hayata geçirilmeye çalışılan Güney Azerbaycan'ı işgal planları, Kuzeyli aydınların Azerbaycan'ın birleştirilmesi idealleriyle tevhit edilmişti. Bugün, Kuzeyin, Güneye yönelik ilgisi ve *vahid Azerbaycan* yaratma çabaları, Güney Azerbaycan'da ihtiyatlı bir ilgi ile karşılanmaktadır. Azerî Türkçesindeki yayın faaliyetlerinin hemen hemen tamamı, Azerî nüfusunun ancak dörtte birinin yaşadığı Kuzey Azerbaycan'da yapılmaktadır. GAT, yazılı ve sözlü ölçünleri bulunmadığından, on milyonlarca konuşuruna rağmen, mevcut durumda günlük ihtiyaçları karşılayan bir yerel dil durumundadır.

Güney Azerbaycan'da, 1945–1946 yıllarında Sovyet desteğiyle kurulan Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti'nin resmî dili Türkçe idi; ancak bu yapay devlet gibi, Türkçenin resmî dil niteliği de kâğıt üzerinde kalmış, bir süre sonra İran bölgesinde hâkimiyetini tekrar tesis etmiştir. 1925–1979 yılları arasında Pehlevî hanedanının ve ardından yeni rejimin çok etniteli bir mozaik olan ülkeyi, 'Tek dil, tek ulus' politikaları ile *İran* ve *İranlı* üst kimliği altında toplayan, ama aslında Fars dilini, Fars etnisitesini ve kültürel değerlerini ön plana alan politikalarında köklü bir değişiklik yoktur. Farsçanın tartışılmaz baskınlığı ve zengin tarihsel mirasa sahip İran kültürü, farklı hayat tarzlarını, dilleri ve etniteleri bir arada tutmaktadır. Farslık, Azerîlik vb. birer alt kimlik; buna karşılık İranlılık üst kimlik, Farsça da bu üst kimliğin ortak ve resmî dilidir ('İran ulusu' kavramı için bk Ludwig 1999: 183-217). Doğrudan veya dolaylı baskı süreçlerinin yarattığı 'diller çatışması'nda Azerî Türkleri sürekli geri adım atmaktadır. Fars ögesini ön planda tutan politikalarda paradoksal biçimde Türk kökenli yöneticiler de önemli rol oynamaktadır.

Pehlevî rejiminin Türk diline koyduğu yasak, yakın dönemlere değin sürmüştür.⁶ İran anayasası, Farsça dışındaki dillerin kullanımıyla ilgili sınırlı bir serbestiyet tanımakla birlikte, Azerî Türkçesi resmî eğitim, öğretim ve iletişim dili değildir. Ülkede, geçici Türkçe kurslarının dışında, Türkçe öğretim yapan herhangi bir resmî öğretim kurumu yoktur.⁷ Zaman zaman 'Türk dilinde

⁶ Bu yasak, *Aryamehr* (Aryanların Güneşi) unvanlı Şah'ın iktidarı döneminde, 1979'a değin, devlet radyo ve televizyonlarının müzik-eğlence programlarında ve birkaç folklorik yayında kısmen görmezden gelinmiştir.

⁷ " 'Ezîz (Aziz) Azerî vetendeşler (vatandaşlar): Bilirik ki her savadlı (okuma-yazma bilen) Azerbaycanlı ve İran'da Türkî diliyle danışanlar (konuşanlar) savad (okuma-yazma) örgermeleri (öğrenmeleri) Farsî dilinde olub (olup) ve savadlılar az çox (çok) Hafez (Hafız-ı Şirazi) ve Heyyam'ın divanların oxuyub (okuyup) ve olara (onlara) tanıştılar." cümleleri durumu özetlemektedir (bk. Moderris 1994).

medrese (üniversite)' vb. sloganlarla yapılan kitlesel gösterilere rağmen, bu talepler dikkate alınmamaktadır.⁸

Anayasa'nın resmî dil, yazı, takvim ve ülke bayrağını düzenleyen ikinci bölümünün 15. maddesine göre, İran'ın resmî dili ve yazısı, halkının *lingua franca*sı Farsçadır. Resmî belgeler, haberleşme, basılı metinler-kitaplar bu dilde ve yazıda olmak zorundadır. Bununla birlikte, bölge ve kabile dillerinin basında, kitle medya organlarında ve bu dillerin edebiyatlarının öğretilmesi amacıyla, Farsça ile birlikte okullarda okutulmasına izin verilmektedir. Bu hükme karşın, okullarda Azerî dili ve edebiyatının öğretilmediği bilinmektedir. Anayasanın 19. maddesine göre, hangi etnik gruba, kabileye ait olursa olsun, bütün İran vatandaşları eşit haklara sahiptir. Renk, ırk, dil vb. unsurlar ayrıcalık ögesi değildir. Aynı bölümün 16. maddesine göre Arapçanın, ilköğretimin ikinci kademesinden itibaren okutulması zorunludur.

Bu hükümler genel olarak değerlendirildiğinde, 15. ve 16. maddelerin, açıkça, 19. maddeyi ihlal ettiği görülmektedir. Bütün dillerin (ırkların ve renklerin) eşit olduğu bir siyasî yapılanmada, Farsça dışındaki dillerin örneğin Azerî Türkçesinin okullarda, ancak Azerî edebiyatının işlenmesi esnasında ve o da, Farsça ile birlikte kullanılabilmesi, Arapçanın ise ortaöğretimden itibaren bütün sınıflarda zorunlu olarak okutulması, ülkenin en çok konuşuru bulunan ikinci diline yönelik açık bir ayrımcılıktır. Öte yandan, Azerbaycan dışında ve özellikle başkent Tahran'da milyonlarca, belki on milyona yakın konuşuru bulunan Azerî Türkçesinin, dolaylı biçimde, birkaç bin konuşuru bulunan 'bölge' ve 'kabile' dilleri arasında gösterilmesi, ancak etno-lengüistik bir tecrit uygulamasının ifadesi olabilir.

Farsça, 1935'ten bu yana uygulanan 'tek devlet, tek dil' politikaları ve Farsçanın tarihsel mirasın ve devletin dili olarak sağladığı toplumsal baskınlık ve prestij, Fars olmayan unsurların dilleri üzerinde baskı yaratmakta, ortaya çıkan diller çatışmasında, doğal olarak, Azerî Türkçesi gerilemektedir.

⁸ "İran ulusu inşa etme sürecinin bir sonucu olarak azınlık gruplarından gelen 'dil hakları' talepleri reddedilmiş veya en iyimser yorumla bu talepler, dilbilimsel değil, siyasal içerikli olduğu iddiasıyla, dikkate alınmamıştır. Azınlık dillerine yönelik resmî önlemler, bu dillerin toplumdaki dilbilimsel işlevlerini azaltmaya yönelmiş, bu hakların kamuda kullanımını bazen sınırlandırmış, bazen de yasaklamıştır. Otoritelerin çiftdilliliğe yönelik genel tutumları esas olarak negatif olmuş, çiftdillilik ulusal birlik için tehdit olarak değerlendirilmiştir. Bu durumun, azınlık dillerine yönelik yasakların ortadan kaldırılmasından on yıl sonrasına, yani 1990'lara kadar az ya da çok sürdüğü söylenebilir. 1990'larda iç politikanın bir ölçüde 'liberalleşme'si ile bazı dil topluluklarında örneğin Azerîlerde (ve Türkmenlerde) özellikle eğitilmiş kitlede bir ölçüde dil kaybı yaşanırken bir yandan da dil ve kültürü koruma hareketi gelişmiştir." (İran'daki Azerî Türklerinin toplumdilbilimsel durumları ile ilgili olarak bk. Bani-Shoraka 2007: 160-166 ve Bosnalı 2004: 111-122).

Kimi Azerî aydınları, Fars milliyetçilerinin Türkleri asimile etme ve ‘monolit’ bir Fars ülkesi yaratma peşinde oldukları ve kısmen emellerine ulaştıkları görüşündedir. Bu amaçla, yerel ağızlar arasındaki farklılıkların artırıldığı, şehirleri karşı karşıya getirerek toplumsal ayrılıkların körüklendiği ve üst dilden yoksun, dağınık değişkeler hâlindeki GAT'nin direnme imkânını kaybettiği inancı yaygındır. Nitekim Azerbaycan eyaleti sınırları içinde bulunan Tebriz'e bağlı *Hemedan, Zencan, Urumiye, Erdebil, Qazvin* ayrı vilâyetlere (Far. *ostân*) bölünerek bunların birbirleriyle ilişkileri kesilmiş, bu suretle, Türkçe değişkeler, Türk dilinin gelişme ekseninde kalmış, Farsçanın baskısı altına alınmıştır.

Tarihî bir kültür merkezi ve Azerbaycan Türklüğünün başkenti Tebriz kentine yönelik örtülü tecrit politikaları da gündemdedir.

Türkçe; başta Tahran ve Tebriz olmak üzere, Azerî Türklerinin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde nüfusun büyük bir bölümü tarafından birinci dil olarak kullanılmaktadır. Büyük şehirlerde, özellikle sosyo-ekonomik düzeyi yüksek eğitilmiş ailelerin çocuklarında kısmî dil kayıpları görülmektedir;⁹ ancak, yoğun nüfus etkisi, kısa ve orta vadede dil yitimini gündeme getirmemektedir. İki dilli olan ve günlük yaşamda sürekli kod değiştirmek durumunda bulunan Azerî Türklerinin dili, konuşurun niyet, maksadı, eğitim düzeyi ve duyarlılığına bağlı olarak söz varlığından söz dizimine değin bütünüyle İranize karakter gösterebilmektedir. Gerek söz varlığı, gerekse söz dizimiyle neredeyse Farsçalaşan Azerîce kodların yanı sıra, etnik ve dilsel duyarlılığın geliştiği, Farsça etkisinin asgarî düzeye indiği örnekler de görülmektedir. Bu çevrelerde Farsça sözcükleri ve gramer öğelerini mümkün olduğunca kullanmama çabası gözlenir.

⁹ Azerî dili ve kimliğinin mevcut durumuyla ilgili olarak Bani-Shoraka tarafından Tahran'ın sosyo-ekonomik durum ve eğitim düzeyi bakımından farklılıklar gösteren üç semtinde ailedeki büyük ebeveynler, anne, babalar ve çocuklar arasındaki çok yönlü iletişimde dil seçimi ile ilgili yapılan bir anket çalışması ve bununla ilgili istatistiksel sonuçlar, Azerî Türkçesinin mevcut toplumsal işleviyle ilgili önemli veriler sunmaktadır. ‘Büyük ebeveynler ve ebeveynlerde dil seçimi yüzdeleri’ ve ‘Kardeşler, eşler ve çocuklarda dil seçimi yüzdeleri’ başlıklı tablolardaki verilerin ayrıntılı biçimde incelenmesiyle ortaya çıkan sonuçlar ilgi çekicidir. Buna göre, büyük ebeveynlerde dil seçimi açıkça Azerîce lehinedir. Genç katılımcılar ise daha çok Farsça kullanmaktadır. Düşük, orta ve yüksek eğitim düzeyleri ile yaş grupları arasında önemli farklılık bulunmaktadır. Eğitim faktörünün eşlerde dil seçimini etkilediği görülmektedir, yüksek eğitilmiş katılımcılar eşleriyle genellikle Farsça konuşmaktadırlar. Eşler çocuklarıyla iletişimde ise çoğunluk Azerîceden ziyade Farsçayı veya daima Farsçayı seçmektedir (çalışmayla ilgili ayrıntılı değerlendirme ve tabloların yorumu için bk. Bani-Shoraka 2007: 166-172).

GAT' de Üç Farklı Toplumdilbilimsel Değişke

Gerçekte bütün diller gibi, çok sayıda etnik, bölgesel, toplumsal alt değişkeden oluşan GAT, ortaya konulan filolojik malzemeden ve toplumsal ihtiyaçların doğurduğu dilbilimsel sonuçlardan hareketle, üç kategoride değerlendirilebilir. İlk kategoride KAT ile hemen hemen önemli farkı bulunmayan *Klasik Azerî Türkçesi*, ikinci kategoride, söz, söz grubu ve söz dizimi bakımından ileri derecede Farsça kodların kopyalandığı *Karışık Dilli Azerî Türkçesi* ve son kategoride söz, söz grubu ve söz dizimi bakımından bu kez ileri derecede Türkiye Türkçesi kodlarının kodlandığı *Türkiye Türkçesine Yaklaşan Azerî Türkçesi* yer alır.

Klasik Azerî Türkçesi genellikle sözlü ve yazılı edebî metinlerin dili olarak, özenli dil kullanımına ve söz sanatına dayalı olması nedeniyle spontan değil, planlıdır, gelenek ve bütün dilbilimsel düzeylerde Azerîce kodlar ön plandadır.¹⁰

Farsçaya Yaklaşan Karışık Dilli Azerî Türkçesi: Sözlü iletişimde farklı diller ya da değişkeler arasında, bir dil durumundan başka bir dil durumuna, dilin bir işlevinden bir başka işlevine geçiş yani kod değiştirme olgusu, kuşkusuz çok dilli bireylerde ve toplumlarda ön plandadır. Azerî Türkleri, Farsçanın yoğun baskısı altında, amaç, iş, yaş, yakınlık derecesi, cinsiyet, psikolojik ve sosyolojik durum gibi sayısız belirleyicilerin bulunduğu iletişim ortamlarında, sürekli olarak Azerî Türkçesinden Farsçaya veya Farsçadan Azerî Türkçesine kod değiştirmektedirler. Yaşamın hızla aktığı bir süreçte, bir dilden diğerine sürekli keskin geçişler yapmak mümkün olmadığından, her iki dilin ortak unsurlarının yarattığı bir tür, diller arası *sandhi*, bir başka deyişle konuşurlar için bir *karma dil* ortaya çıkmaktadır. Karma diller edilgen dilin, etken dilin normlarını ve kodlarını bütünüyle benimsemediği, bir tür orta

¹⁰ Bir Axşam Üstü

Mehemmed Reza Levai

O günü hêç zaman unutmayacağam. Bir axşam üstü. Bir yabancı dehşetin içinde döyünen ürek, sonra bir qara arabanın vıyılıtı, bu sehneni def'eler zihnimde salıp çıxmışdım. Bir gün meni de yaxalayacaqmışlar. Arabaya atılmağımı, gözlerimin bağlanmasını, ihanetler êtdiklerini demirem artıq. Az sonra bir darısqal otaq bucagında sendele bağlandım. Bir quru ses başıma düşdü.

-Sen bês yüz doquzuncu paxmasan ki dilin dinc oturmur...

بیر آخسام اوستو

محمد رضا لوائی

اوگونو هنج زامان اونوتماياجام . بیر آخسام اوستو .
بیر یابانجی دهشتین ایچینده دیونن اورمک ،سونرا بیر
قارا آرابانین ویلتیسی . بو صحنهنی دفعهلهر ذهنیمده
سالیب چیخمیشدیم . بیر گون منی ده یاخالایاجاقمیشلار .
آرابایا اتیلماغیمی ، گوزلریمین باغلانماسینی ، اهانتلر
انتدیگلرینی دنمیرم آرتیق . آز سونرا بیر داریسقال
اوتاق بوچاغیندا صندله باغلاندم . بیر قورو سس باشیما
دوشدو . سن بئش یوز دوققوزونجو پاخماسان کی دیلین
دینج اوتورمور

<http://www.azarturk.com/lavai-biraxsam.asp>

yoldur. Özellikle *spontan* sözlü iletişim sürecinde, Azerî Türkçesi ile Farsça arasında ortaya çıkan bu *karma dil*, işlevsel açıdan kolay iletişim, minimum enerji; sosyal psikoloji bakımından bir uzlaşmadır.

Dikkat çekici diğer bir gelişme de resmî kanallar aracılığıyla yapılan resmî ‘karışık dilli’ Türkçe yayınlardır. Süre bakımından sınırlı bu yayınların dili söz seçimi, cümle kuruluşu ve kimi söz kalıplarının kullanımı bakımından İrani karakter gösterir. Bu da, Azerî Türkçesinin öz kaynaklarının kullanılması ve geliştirilmesinden ziyade, Farsça ‘destekli’ bir iletişim dilinin yaratılmasına yol açmaktadır.¹¹ Böylelikle, Azerî Türkçesinin, Farsça karşısında edilgenleştirilmiş, günlük yaşamın temel ihtiyaçlarını karşılamakla sınırlandırılmış işlevinin dışına çıkılmamış olmakta yani devlet güdümlü bir karma dil yaratılmaktadır. Karma bir dil, siyasal hâkimlerce, kuşkusuz bağımsız dile oranla daha ‘kabul edilebilir’dir.

Türkiye Türkçesine Yaklaşan Azerî Türkçesi: Türkiye'deki gelişmeleri yakından takip eden, kendilerini Türk dünyasının bir parçası olarak gören ve bu itibarla Türkiye'ye yakın Güney Azerbaycan aydınların, yayınlarında 'kesinlikle, öyrenci, özellik, toplantı, başqa' vb. TT'den kopyalanan sözcükleri rahatlıkla kullanmaktadırlar. Sosyalist-komünist ideolojiyi benimseyen, etnik belirleyicilere vurgu yapmayan kimi GAT konuşurlarının da benzer bir çaba içinde bulunması ilgi çekicidir. Öztürkçe, Azerî Türkçesi ve Farsça söz varlığından oluşan bu karma dilde ‘devrim, deyer, özgürlük, özel mülkiyet,

¹¹ Hayyam’ın şiirlerinin ‘Türkî’ diline tercüme edildiği bir kitaptan alınan aşağıdaki cümleler, gerek teşkili gerekse içeriği ile bu karma dile işaret ederken, bir yandan da bu dille ilgili ipuçları vermektedir. Çevirmen, radyo televizyonların Türkçe programlarında Farsça ve Arapça unsurların çok yoğun olarak kullanıldığına ve bunun Türkçe konuşanlar tarafından doğal karşılandığına dikkat çektikten sonra, kendi tercümesinde de benzer bir yöntemle başvurduğunu, zaman zaman bazı ibareleri çevirmek yerine, şiirin aslındaki biçimiyle aktardığını ifade etmektedir. Ancak, çevirmen, bunun iyi bir yöntem olmadığını da farkındadır. Nitekim son cümlede Hafız veya Hayyam’ın şiirlerini Azerî Türkçesine daha başarılı biçimde aktaran olursa, sonraki baskılarda onun bu çevirisine yer vereceğini söylemektedir:

“Azerbaycan İran radyo televizyonlarında türkî bernâmelerinde o qeder Farsî ve ‘Erebî kelmeleri işlenib ve işlenir ki bu emr teqrîben hamîya âdet ve me’nûs olub ve biz de var imkânıyla se’y etmişik gazelleri Hafızda ve rubaileri Xeyyâmda Azerî Türkî diline çevirek ammâ o yerlerde ki görmüşuq Hâfız’ın gezellerinin ‘etri lâzım nazara gelir be’zi kelmeleri ‘eynen Hâfız’dan veya Xeyyâm’dan alıb işletmişik ve şi’rlerin esâletin saxlamağı güc aparan hünernümâlıqda tercih vemişik. Kerâren dëyirik ki yaxşıraq tercümeler her kimin terefinden gelse ve elimize yetişse gelen çapda onu sahibin adıyla çap êdeceğiz.”

Bu cümleler, söz dizimi bakımından neredeyse Farsçadır veya Farsça ifadelerin kısmen Türkçeye çevrilmiş biçimidir.

sömürü, toplumsal çalxışma' hatta TT'de bulunmayan *devrimci savaşı, *erkeksel vb. TT unsurların yanında Farsça *âmâr* (istatistik), *serheng* (albay), *şîrxargah* (kreş), *zemîne* (konu, zemin) vb. sözler yan yanadır.

Bu çevrelerce, dili ve yazımı ölçünleştirme, Farsça öğelerden arındırma çabalarıyla GAT'nin yerel özelliklerinin büyük oranda göz ardı edildiği, TT'ye ve KAT'ye çok yakın bir yazı dilinin oluşturulmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.¹² Aslında bu olgu, Türkiye'nin etki ve nüfuz alanında bulunan yakın çevresindeki Türkiye Türkçesi konuşmayan Türk dilli toplulukların hemen hemen tamamında gözlemlenebilir (Romanya Tatarcası örneği için bk. Süer Eker, 'Ekstra Küçük Bir Dil Olarak Romanya Tatar Türkçesi', *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 2006, C. 23, S. I: 2, s. 85-100)

Varlıq dergisiyle simgelenen bu hareket, mümkün olduğunca Azerî Türkçesinin ses dizgesine uyarlanan seçilleştirilmiş 'Arap köklü Türk elifba' ile TT'ye yakın ve ölçünlü bir dil yaratmayı amaçlamaktadır. Örneğin, yakın geçmişte yapılan *Ortoqrafi Seminari*'nin ardından yayımlanan resmî ve bağlayıcı yönü bulunmayan 'Türk Dili Yazı Kuralları' başlıklı bir yazım kılavuz yayımlanmıştır. Bu kılavuzdaki düzenlemelere göre *elif*, *vav*, *ye* harfleri ve *diakritik* işaretleriyle 9 ünlü sesbirim için farklı harfler oluşturularak *e/é*; *v/o/ö/u/ü*; *ı/i* karışıklıkları önlenmiştir. Arapça, Farsça sözlerin de, özgün imlalarına göre değil, Türkçe söyleyişe uygun biçimde yazıldığı görülmektedir.

Yayım Faaliyetleri

Münferit yayım faaliyetlerinin ve Azerî Türkçesi konuşan nüfusa oranla önemsiz sayılabilecek nicelikte süreli yayıncılığın yanı sıra, az da olsa edebî ve bilimsel yayım faaliyeti yapılmaktadır.¹³ Son dönemlerde uluslararası ağda Güney Azerbaycan kaynaklı çok sayıda 'blogcu'nun Azerî Türklerinin dil, kültür ve edebiyatını tanıtmayı, ulusal uyanış ve bilinç yaratmayı amaçlayan elektronik yayınları da dikkat çekicidir.

¹² "Ön Söz: İkinci Türk dili Qurultayı: Qıpçaqlar: 9'uncu 'asrda Kimeklerden ayrılan Qıpçaqlar batıya göçmüşler ve Oğuzlarla quzeyden qonşu olmuşlar. Kaşgarlının haritasında bunların yurdu Hazar denizinin quzey batısında gösterilmişdir. Qıpçaqlar onuncu 'asrın ikinci yarısından sonra güclenib Oğuzları tazyiq etmeğe başlamışlar ve onların göç etmelerinde önemli rol oynamışlardır.' (*Varlıq* dergisi, sayı: 112-1,113-2)."

¹³ GAT ile yapılan yayınlarla ilgili listeler ve toplu bir inceleme için bk. Bilgehan A. Gökdağ, *Salmas Ağzı*, KaraM 2006, s. 1-55).

GAT ile yapılan yayınlar genel olarak değerlendirildiğinde, bu yayınların dil bilgisinin GAT'nin değil, Tebriz, Urumiye vb. değişkelerin hatta daha yerel değişkelerin dil bilgisi olduğu gözden uzak tutulmamalıdır.

Sonuç

İletişim imkânlarının gelişmesiyle uluslararası ağın yaygınlaşması, karşılıklı ziyaretlerin artması, uydu aracılığıyla televizyon ve radyo yayınlarının rahatlıkla izlenmesi Türkiye, Kuzey Azerbaycan ve Güney Azerbaycan arasındaki dil bağlarının güçlenmesini, kısmen ve belirli çevrelerle sınırlı olsa da, yerel öğelerin yerini ortak öğelere bırakmasını ve farklılıkların azalmasını sağlamaktadır.

Stalin ve Pehlevî politikalarının ürünü olan yerelleştirme ve asimilasyon uygulamaları sonucunda yakın dönemlere değin farklılaşma sürecine giren Oğuzcanın bu değişkeleri, son gelişmeler çerçevesinde, birbirleriyle yaklaşma sürecine girmişlerdir. Bugün her üç Oğuzca değişke arasındaki karşılıklı anlaşılabilirlik oranı, çoğu filolojik malzemedeki % 90'ın üstündedir hatta Kuzey ya da Güney Azerbaycan'da yayımlanan herhangi bir yapıtın dili, ölçünlü Türkçeye, Türkiye Türkçesinin herhangi bir değişkesinden daha uzak değildir.

GAT'nin, Doğu Anadolu değişkelerinden tek önemli farkı, İran'ın siyasî sınırları içinde konuşulmasıdır. 40–50 milyon konuşuru bulunan Azerî Türkçesini gelecekte nelerin beklediğini kısa ve orta vadede bölgedeki siyasal gelişmeler ve özellikle Güney Azerbaycan Türklerinin tutumu belirleyecektir.

Kısaltmalar

Far.: Farsça, GAT: Güney Azerbaycan Türkçesi, İng.: İngilizce, KAT: Kuzey Azerbaycan Türkçesi, TT: Türkiye Türkçesi

Kaynakça

- AGHAJANIAN, Akbar, (1983). "Ethnic Inequality in Iran: An Overview", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 15, No. 2. , pp. 211–224.
- BANİ-SHORAK, Helena, (2007). (Çev. Süer Eker) "Azerbaycan Dili ve Kimliği Yeniden Canlanıyor mu?", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Journal of Central asian & Caucasian Studies*, OAKA, C. 2, No: 3, 160–167.
- BOSNALI, Sonel, (2004). "İran'da 'Diller İlişkisi' – 'Diller Çatışması': Azerî Türkçesi'nin Konumu ve İşlevine Toplumdilbilimsel Bir Bakış", *Dilbilim Araştırmaları*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, s. 111–122.
- CAFEROĞLU, Ahmet und Gerhard Doerfer (A.D. MCMLIX), 'Das Aserbeidschanische', *Philologiae Turcicae Fundamenta*, Tomus Primus, Aquis Mattiacis Apud Franciscum Steiner.
- Dāvūd Rûdeçî, (1994). (çev. Ekber Moderris-e Evvel:-Şîva) *Türkî: Xeyyâm*, Tebrîz.
- DOERFER, Gerhard, (2006). "The Turkic languages of Iran", *The Turkic Languages*, (Eds. L. Johanson ve É. Csató), Routledge, London and New York, (1998), pp. 273–282.
- DOERFER, Gerhard, (1969). 'İran'da Türk Dilleri', *TDAY Belleten* 1969, s. 1–11, Ankara, TDK Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, s. 1–11.
- EKER, Süer, (2007). "Toplum-Dilbilim, Dil Planlamaları ve Kamu Mensuplarının Dil Kullanımı", *Gazi Türkiyet Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Güz, S. 1., s. 127-137.
- JOHANSON, Lars, C. Bulut, (2006). *Turkic-Iranian Contact Areas*, Harrassowitz.
- KLYAŞTORNIY, S. G., V. A. Livşiç, (1992). (Çev. Emine Gürsoy-Naskali) "Bugut'taki Sogtça Kitabeye Yeni Bir Bakış", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten 1987*, İstanbul, s. 201–241.
- LUDWİG, Paul, (1999). "'Iranian Nation' and Iranian-Islamic Revolutionary Ideology", *Die Welt des Islams*, New Ser. , Vol. 39, Issue 2., pp. 183–217.
- Moderris, (1994). *Xeyyâmın Ruba'ilerinin Türkî Azerî Diline Çevrilmesi*, Donyâ-ye Ketâb.
- REHİMLİOĞLU, Arif, (2001). "Satranç Tahtasında Azerbaycan ve Farsistan", *Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel*, İlkbahar, Ankara, Grafiker, s. 337–366
- SCHONIG, Claus, (2006). "Azerbaijani", *The Turkic Languages*, (Eds. L. Johanson ve É. Csató), Routledge, London and New York, (1998) , pp. 248–260.
- Varlıq*, S. 112–1, 113-2, Tehrân
- YARSHATER, E. (1992). "Persia or Iran: Which one should be called?" *Rahavard*, A Persian Journal of Iranian Studies, 8(29), 22–28.
- Türk Yazı Dili Kuralları, Ortoqrafi Seminarının Aldığı Qararlar*, Tehran 1380.
- <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook> (16.3.2008).
- www.iranonline.com/iran/iran-info/Government/constitution.html - 8k -(16.03.2008).